

Roman Andrzej Płoński

Olsztyn

***Leiturgiarion* Piotra Mohyły z 1629 i 1639 roku.
Studium porównawcze**

Słowa kluczowe: Piotr Mohyła, prawosławie, *Leiturgiarion*

I połowa XVII wieku dla Kościoła prawosławnego w Polsce jest to okres szczególnie, przełomowy. Jest to z jednej strony czas restytucji hierarchii kościelnej, z drugiej zaś – dokonanie pewnej sumy tego, co dokonało się w latach 1596–1620. Doświadczenia owego okresu miały daleko idące skutki dla prawosławia tradycji kijowsko-lwowsko-wileńskiej, a także świata religijnego I Rzeczypospolitej Polskiej. Restytuowana hierarchia podejmowała działania na wielu obszarach życia kościelnego. Odnoszą się one pośrednio lub bezpośrednio do kultu oraz norm życia cerkiewnego. Ich efektem były: ponowna kodyfikacja form kultu, norm życia kościelnego. Należy również podkreślić fakt podjęcia trudu budowania tożsamości kultowo-obrzędowej prawosławia pod zwierzchnictwem Biskupa Rzymu oraz wysiłek związany z zachowaniem tejże przez prawosławie pozostające pod zwierzchnością Biskupa Nowego Rzymu. Ich efektem były podejmowane próby kodyfikacji obrzędowości religijnej przez prawosławie obu obediencji. Ów proces odbywał się w dwóch rzeczywistościach: dialogu i polemiki. Ich wyznacznikami były: świadomość wspólnych korzeni, fundamentu, wskazywanie odrębności, budowa własnej świadomości i tożsamości. Wszystkie te procesy zachodziły zaś w obszarze doktryny, kultu oraz dyscypliny. Doskonałą ilustracją owych procesów przemian stanowią również *Leiturgiariony* Piotra Mohyły wydane w 1629 i 1639 roku.

Ogół podjętych przez ówczesną hierarchię prawosławną działań należy uznać za pokłosie sumy doświadczenia niebytu hierarchicznego prawosławia w Polsce we wspomnianym okresie.

Jaki jest stan badań? Bardziej znany jest *Euchologion* w redakcji Piotra Mohyły. Jest on na pewno sumą doświadczeń w jednej osobie znawcy kultu, badacza oraz kompilatora – redaktora ksiąg liturgicznych. Należy podkreślić, iż powstał on dziewiętnaście lat po edycji *Leiturgiarionu* z 1629 roku i dziewięć lat po kolejnej edycji w 1639 roku. Na tym polu przedstawia się on, więc bardzo ciekawie. Możemy bowiem traktować go jako wstęp czy też inspirację, motyw, argument do pracy nad *Euchologionem*. Z drugiej zaś strony – jako pryzmat, poprzez który można zaobserwować wielość tradycji (weneckiej, moskiewskiej, striatyńskiej oraz kijowskiej [edycja 1620 roku]) zespolonych w jedną. Należy zaznaczyć, iż tradycja kijowska będzie oddziaływała na inne tradycje. Procesy wzajemnego oddziaływania i przenikania obrazują elementy charakterystyczne dla poszczególnych nabożeństw, które opisano we wspomnianych tekstach źródłowych.

1. *Leiturgiarion* jako zabytek kultury materialnej

Leiturgiarion to prawosławna księga liturgiczna, zawierająca porządek nabożeństw Liturgii Boskich: św. Jana Chryzostoma, św. Bazylego Wielkiego oraz św. Grzegorza, bpa Rzymu [Znosko 1983, 164; Znosko 1996, 156]. Zaliczany jest do grupy najważniejszych ksiąg używanych w prawosławnym kulcie religijnym¹. Ma fundamentalne znaczenie dla sprawowanego kultu. Jego struktura odzwierciedla religijne ujęcie tematu czasu i przestrzeni w prawosławnej doktrynie, kulcie oraz dyscyplinie życia wspólnotowego w wymiarze kościelnym oraz rodzinnym. Takie umiejscowienie powoduje automatyczne wyłączenie z szeregu pozostałych ksiąg o charakterze kultowym. Składa się na to kilku procesów. Pierwszym z nich jest kompilacja, łączenie tekstu rytuału, będącego sumą doświadczeń wynikających z przeżyć religijnych, objawień i przekazów z tekstem zaczerpniętym z Księgi Świętej, w tym wypadku Pisma Świętego. Ów zabieg jest oczywistym legitymowaniem w oczach przede wszystkim uczestnika kultu konkretnej formy kultowego życia, przeżywania i sakralizacji podmiotu kultu [Płoński 2012, 27–28]. Charakter i specyfika źródła nakazuje wręcz czynienie odniesienia względem funkcji kultowej tejże księgi w sferze obrzędów religijnych z nią związanych. Takie ujęcie, przede wszystkim rozumienie przedmiotu analizy, wynika z faktu, iż omawiane źródło jest wytworem kultowym: dokumentem pisanym prawosławia [Poniatowski 1962, 100–101].

¹ Autor artykułu – hasła encyklopedycznego: *Богослужебныя Книги* Александр В. Петровский na pierwszym miejscu umieszcza *Служебник* (szp. 825) *Leiturgiarion* (szp. 827) [Петровский 1901, szp. 827–829].

Przedmiot rozważań stanowi prawosławna księga liturgiczna o szczególnym znaczeniu w prawosławnym kulcie religijnym. Zawiera ona formularz centralnego nabożeństwa cyklu dobowego: Świętej Boskiej Liturgii oraz nabożeństw poprzedzających. Dodatkowo zawiera również świąteczne rozesłania oraz teksty modlitw okolicznościowych. Oficja (nabożeństwa) te stanowią rdzeń, element zasadniczy prawosławnego kultu religijnego regulowanego przez kalendarz liturgiczny. Zawierają one zarówno tekst właściwy obrzędowi, jak też komentarz odnoszący się do zasad rządzących samą celebracją, jej form i gestów towarzyszących. Te ostatnie można podzielić na zalecenia, wskazania i wręcz nakazy. Wszystkie one razem, tekst obrzędu i komentarz, stanowią element konstytutywny całej obrzędowości oraz kultu religijnego prawosławia.

Należy w tym miejscu podkreślić, iż przyjętym jest zwyczaj, w praktyce kultu religijnego ustanowienia kapłana, wręczania przez konsekratego konsekrowanemu egzemplarza tejże księgi liturgicznej². To on – kapłan jest tym, który zwraca uwagę na precyzję czynności kultowych, jako warunek ich skuteczności [Wach 1961, 347]. Jest swoistym strażnikiem i egzekutorem prawidłowości kultu, jego czystości. Zarządza nim, kształtuje go, definiuje. Owa wielokierunkowa działalność zbudowana jest na fundamencie charyzmatu. On to pozwala inicjować debatę na forum kapłańskim związaną z kultem, jego charakterem i kierunkami przemian. Można tu mówić o kompetencji redefinicji form kultu w oparciu o ortodoksję. Dotyka to również sfery prawosławnego kultu religijnego związanego z samymi Liturgiami Boskimi: św. Jana Chryzostoma, św. Bazylego Wielkiego oraz św. Grzegorza, bpa Rzymu.

2. Podobieństwa i różnice w obrębie struktury *Leiturgiarionu* Piotra Mohyły z 1629 i 1639 roku

Leiturgiarion Piotra Mohyły z 1629 roku jest drugim wydaniem tejże księgi liturgicznej w Kijowie. Autor tejże redakcji jest wówczas archimandrytą. Otrzymana godność, z racji precedencji, predestynuje do odgrywania ważnej roli w życiu ówczesnego prawosławia. Jednocześnie należy podkreślić, iż jest osobą zależną od ówczesnego episkopatu prawosławnego w I Rzeczypospolitej Polskiej. Tak więc edycja wspomnianej księgi religijnej musiała posiadać akceptację władz zwierzchnich autora, który dokonał jej nowej redakcji i kompilacji.

² Sam rytuał nie przewiduje tego elementu [Чинovníк... 1982, t. 1, 212; Чинovníк... 1944, 43v; *Archijeratikon* 2011, 157].

Tabela 1. Struktura Leiturgiarionów (Liturgiariuszy) Piotra Mohyły z 1620 i 1629 roku

Część składowa Leiturgiarionu 1620		Część składowa Leiturgiarionu Piotra Mohyły 1629	
Boska Liturgia (Msza) świętego Jana Chryzostoma	(1)		Reguła asysty diakońskiej, jak służy diakon z prezbiterem podczas wielkich nieszpórów (esperinos), jutrzni (mattutinum) a także Liturgii (Mszy)
Typikon (Reguła) o dzieleniu świętego Agnca (chleba eucharystycznego) i o udzielaniu Eucharystii laikatowi	(2)	(8)	Reguła – Porządek Czuwania
Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy) świętego Bazylego Wielkiego	(3)		Reguła – Porządek Wielkich Nieszporów poza Czuwaniem
Boska Liturgia (Msza) świętego Bazylego Wielkiego	(4)	(16)	Modlitwy Nieszporów
Typikon (Reguła) o przygotowaniu i poświęceniu Agnca (chleba eucharystycznego), na którym sprawuje się Boska Liturgia (Msza) Wcześniej Poświęconych Darów	(5)		Reguła – Porządek Pólnocnicy (mezonoktikon) niedzielnej i codziennej
Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy) Wcześniej Poświęconych Darów	(6)		Po nawieczerzu litania tamże
Obrzęd pobłogosławienia wina	(7)		Reguła – Porządek jutrzni
Reguła – Porządek Wielkich Nieszporów i podczas Czuwania	(8)	(17)	Modlitwy Jutrzni
	(9)	(10)	O codziennych: nieszpórach i jutrzniach poza niedzielą i świętem
O codziennych: nieszpórach i jutrzniach	(10)	(11)	O tym, jak należy mówić werset: <i>Boże, otocz nas łaską i pobłogosław nas...</i> , a kiedy: <i>Przez wzgląd na prośby Świętych Ojców naszych...</i>
O tym, jak należy mówić werset: <i>Boże, otocz nas łaską i pobłogosław nas...</i> , a kiedy: <i>Przez wzgląd na prośby Świętych Ojców naszych</i>	(11)	(7)	Obrzęd pobłogosławienia wina
Rozesłania codzienne	(12)		Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy)
Rozesłania na święta pańskie, theotokiczne oraz hagiotypyczne	(13)		Proskomidia
Modlitwa nad Kolinem (Kutią) ku czci świętego	(14)		Proskomidiowanie (sprawowanie proskomidii), z jakiego powodu diakonowi jest zakazane wspomnianie)
Modlitwa nad Kolinem (Kutią) w intencji zmarłego	(15)	(1)	Boska Liturgia (Msza) świętego Jana Chryzostoma
Modlitwy Nieszporów	(16)		O tym, gdy jeszcze Agniec (przygotowany chleb eucharystyczny) był ciepły

Część składowa Leiturgiarionu 1620		Część składowa Leiturgiarionu Piotra Mohyły 1629	
Modlitwy Jutrzni	(17)		O tym, gdy dwóch diakonów będzie asystować kapłanowi
		(2)	O dzieleniu świętego Agnca (chleba eucharystycznego)
			O modlitwach przed Eucharystią
			O tych, którzy pragną przystąpić do Eucharystii
		(3)	Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy) świętego Bazylego Wielkiego
			W wigilię (nawieczerze), jeśli przypadnie w dzień postny
			O święcie Spotkania Pańskiego
			O święcie Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy
		(4)	Boska Liturgia (Msza) świętego Bazylego Wielkiego
		(5)	O przygotowaniu i poświęceniu Agnca (chleba eucharystycznego), na którym sprawuje się Boska Liturgia (Msza) Wcześniej Poświęconych Darów
		(6)	Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy) Wcześniej Poświęconych Darów
			O tym, co udało się zmienić, przeczytaj i nawyknij
		(12)	Rozesłania codzienne
		(13)	Rozesłania na święta pańskie, theotokiczne oraz hagiotyczne
		(14)	Modlitwa nad Kolinem (Kutią)

Źródło: opracowanie własne autora.

Dzieło Piotra Mohyły wykazuje samodzielność myśli i koncepcji. Świadczy o tym przede wszystkim odmienność struktury wydania z 1629 roku względem wydania z 1620 roku. Ukazuje nam to tabela 1. Charakteryzuje je zupełne odwrócenie kolejności poszczególnych części składowych obu edycji.

Edycja z 1639 roku stanowi zmienione wydanie drugie *Leiturgiarionu* z 1629 roku. Zależność wydania z 1639 roku od wydania z 1629 roku przedstawia zestawienie porównawcze struktur obu zabytków zawarte w tabeli 2. Obrazuje ona podobieństwa i różnice struktury obu edycji.

Tabela 2. Struktura *Leiturgiarionów* Piotra Mohyły z 1629 i 1639 roku

Część składowa <i>Leiturgiarionu</i> Piotra Mohyły		1629	1639
Reguła asysty diakańskiej, jak służy diakon z prezbitem podczas wielkich niesporów (<i>esperinos</i>), jutrzni (<i>mattutinum</i>) a także Liturgii (Mszy)	(1)	+	+
Reguła – Porządek Czuwania	(2)	+	+
Reguła – Porządek Wielkich Niesporów poza Czuwaniem	(3)	+	+
Modlitwy Niesporów	(4)	+	+
Prokimenony na Niesporach na każdy dzień tygodnia	(5)		+
Litaia	(6)	+	+
Reguła – Porządek Północnicy (<i>mezonoktikon</i>) niedzielnej i codziennej	(7)	+	+
Po nawieczerzu litania tamże	(8)	+	+
Reguła – Porządek jutrzni	(9)	+	+
Modlitwy jutrzni	(10)	+	+
Prokimenony niedzielne ośmiu melodii	(11)		+
O codziennych: niesporach i jutrzniach poza niedzielą i świętem	(12)	+	+
O tym, jak należy mówić werset: <i>Boże, otocz nas łaską i pobłogosław nas...</i> , a kiedy: <i>Przez wgląd na prośby Świętych Ojców naszych...</i>	(13)	+	+
Obrzęd pobłogosławienia wina	(14)	+	+
Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy)	(15)	+	+
Proskomidia	(16)	+	+
Proskomidiowanie (sprawowanie proskomidii), z jakiego powodu diakonowi jest zakazane wspomnianie	(17)	+	+
Boska Liturgia (Msza) świętego Jana Chryzostoma	(18)	+	+
O tym, gdy jeszcze Agniec (przygotowany chleb eucharystyczny) był ciepły	(19)	+	+
O tym, gdy dwóch diakonów będzie asystować kapłanowi	(20)	+	+
O dzieleniu świętego Agnca (chleba eucharystycznego)	(21)	+	+
O modlitwach przed Eucharystią	(22)	+	+
O tych, którzy pragną przystąpić do Eucharystii	(23)	+	+
Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy) świętego Bazylego Wielkiego	(24)	+	+
W wigilię (nawieczerze), jeśli przypadnie w dzień postny	(25)	+	+
O święcie Spotkania Pańskiego	(26)	+	+
O święcie Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy	(27)	+	+
Boska Liturgia (Msza) świętego Bazylego Wielkiego	(28)	+	+
O przygotowaniu i poświęceniu Agnca (chleba eucharystycznego) na Którym sprawuje się Boska Liturgia (Msza) Wcześniej Poświęconych Darów	(29)	+	+

Część składowa <i>Leiturgiarionu</i> Piotra Mohyły		1629	1639
Reguła Boskiej i Świętej Służby (Liturgii – Mszy) Wcześniej Poświęconych Darów	(30)	+	+
O tym, co udało się zmienić, przeczytaj i nawyknij	(31)	+	+
Rzesłania codzienne	(32)	+	+
Rzesłania na święta pańskie, theotokiczne oraz hagiotypyczne	(33)	+	+
Modlitwa nad Kolinem (Kutią)	(34)	+	+
Zbiór potrzebnych i ze wszech miar przydatnych litanii pobożnych na proskomidii dodawanych			
Obrzęd modlitwy do Świętego Ducha przed inauguracją obrad soboru (zgromadzenia biskupów)	(35)		+
Obrzęd modlitwy do Świętego Ducha przed wysłaniem na misje głoszenia Świętej Ewangelii	(36)		+
Obrzęd modlitwy do Świętego Ducha przed nauką braci	(37)		+
Modlitwa o pokój Kościoła w czasie prześladowań	(38)		+
Modlitwa o pokój w czasie wojny wywołanej wzajemną wrogością	(39)		+
Modlitwa, gdy koniecznym jest wyłączenie ludzi	(40)		+
Modlitwa w intencji wylenienia herezji i schizm	(41)		+
Modlitwa, gdy napaść barbarzyńców	(42)		+
Modlitwa (Prośba) o zwycięstwo nad barbarzyńcami	(43)		+
Modlitwa (Prośba) o oswobodzenie z niewoli tureckiej	(44)		+
Modlitwa (Prośba) w czasie pustoszenia w intencji przeciwdziałania niepotrzebnej śmierci	(45)		+
Modlitwa (prośba) w intencji chorych wielu lub jednym	(46)		+
Modlitwa (Prośba) w czasie braku deszczu (suszy) i nieoczekiwanego głodu	(47)		+
Modlitwa (Prośba), gdy brak wiatru	(48)		+
Modlitwa (Prośba) w intencji podróżujących wielu lub jednym	(49)		+
Modlitwa (Prośba) w intencji tych, którzy płynąć pragną wielu lub jednego	(50)		+
Modlitwa (Prośba) w intencji przywoływania pomocy łaski i daru Świętego Ducha u progu wszelkiego dobrego przedsięwzięcia	(51)		+
Modlitwa (Prośba) w intencji tych, którzy dopuścili się grabieży majątności cerkiewnej i czynią zło Braciom i Sługom cerkiewnym	(52)		+
Modlitwa (Prośba) o rozmnożenie miłości i wyplenienie nienawiści i wszelkiego zła	(53)		+
Modlitwa dziękczynna za otrzymane spełnienia, łaski i wszelkie błogosławieństwo i pomoc Bożą wnoszone przez wielu lub jedną osobę	(54)		+
Modlitwa dziękczynna ogólna za otrzymane spełnienia i wszelkie błogosławieństwo i pomoc Bożą	(55)		+
Modlitwa (prośba) w intencji wrogów nas nienawidzących i obrażających	(56)		+

Część składowa <i>Leiturgiarionu</i> Piotra Mohyły		1629	1639
Modlitwa (prośba) w intencji tych, którzy są w więzieniach i zesłanych na zsyłkę wielu lub jednego	(57)		+
Modlitwa prosząca o lzy	(58)		+
Modlitwa (prośba) w intencji zmarłych wielu lub jednego	(59)		+

Źródło: opracowanie własne autora.

Zmiany występujące w edycji z 1639 roku podzielić można na teksty przeredagowane i dodane. Teksty przeredagowane w omawianym zabytku stanowią: (1) prośby litanijne w intencji władz zwierzchnich kościelnych i ich kolejność (s. 26, 228–229, 262–263, 410–412, 605, 633), (2) modlitwa w intencji ogółu zmarłych wiernych Kościoła prawosławnego (s. 90), (3) umiejscowienie modlitw pierwszej, drugiej oraz trzeciej antyfony w strukturze litanii rozpoczynających nabożeństwo Boskiej Liturgii (s. 231–239, 414–421), (4) kolejność modlitw przed ceremonią okadzenia Ołtarza oraz lekturą Ewangelii (s. 253–255, 435–437). Tekstami dodanymi są: (1) prokimenony niesporów na każdy dzień (s. 40–41), (2) Alleluja z wersetami (s. 41–42), (3) Hymn jutrzni: *Bóg się nam objawił...* z wersetami oraz Alleluja z wersetami (s. 127–128), (4) prokimenony jutrzni niedzielnej (s. 132–134), (5) obrzęd trzykrotnego uderzania w pierś z słowami modlitwy *Wspomnij mnie Panie...* oraz modlitwa *Władco! miłujący ludzi...* (s. 368–375, 572–577), (5) tekst Ewangelii św. Jana 20, 6–7 (s. 291–294, 478–479).

Tekstami dodanymi w omawianej edycji jest również cały cykl dodanych modlitw oraz celebracji okolicznościowych. Wszystkie je można podzielić ze względu na ich podmiot. Są to celebracje w intencji Kościoła, kraju, wiernych.

Leiturgiarion z 1639 roku jest zabytkiem liturgicznym, który nosi w sobie znamiona euchologionu. Możemy tu mówić modelu czy też typie mi-xta (mieszanym), łączącym w sobie elementy kilku typów prawosławnych ksiąg liturgicznych. Są to: klasyczny *Leiturgiarion*, *Euchologion* oraz *Księga Śpiewów Modlitewnych*. Ważnym jest podkreślenie faktu, że zarówno redaktor, jak i wydawca wyraźnie część klasycznego *Leiturgiarionu* oddzielili od części euchologialno-modlitewnej. Dokonali tego poprzez zastosowanie odrębnej numeracji kart. Struktura ta pokazuje kierunek zmian, które miały miejsce, a służyły poszukiwaniu kształtu księgi liturgicznej, najbardziej właściwego prawosławiu obecnemu na terenach I Rzeczypospolitej. Zjawisko to można określić jako długofalowe przejście od typologicznie klasycznego *Leiturgiarionu* ku *Służebnikowi* typologicznie przypominającemu *Euchologion* grecki.

3. *Leiturgiarion, czyli Służebnik do Liturgii...*, czyli o tytułaturze dzieła Piotra Mohyły

ЛЕИТУРГИАРІОН си ест Служебник, от Литургий ст. Васи-
ліа, Іоанна Зл[а]т[о]уста[го], и Пржедсвятенных, и Служений
Іеревских и Диаконских Повседневных Нощных же и Дневных
в себе содержимых, реченный³.

Taki tytuł otrzymało dzieło Piotra Mohyły, wielkiego archimandryty, przeora Ławry Kijowskiej, wydane w 1629 roku, a ponownie wydane ze zmianami za jego życia w 1639 roku. Tytuł ten jest dwudzielny i składa się z tytułu właściwego oraz podtytułu. Tytuł właściwy stanowi słowo ЛЕИТУР-
ГИАРІОН, które określa temat. Podtytuł zaś stanowią słowa: *Служебник, от Литургий ст. Василиа, Иоанна Зл[а]т[о]уста[го], и Пржедсвятенных, и Служений Иеревских и Диаконских Повседневных Нощных же и Дневных в себе содержимых, реченный*. W tym wypadku pełni on dwojaką funkcję. Pierwsza – to objaśnienie pojęcia, pełniącego funkcję tytułu, które można uznać za nazwę o charakterze typologizującym. Określa typ monografii – książki religijnej o charakterze użytkowym, przeznaczonej do użytku w ramach prawosławnego kultu religijnego. Druga – to określenie adresata, odbiorcy, użytkownika. Jest nim osoba stanu kapłańskiego posiadająca święcenia pierwszego i drugiego stopnia kapłańskiego (diakon i prezbiter). Tak skonstruowana tytułatura pełni rolę syntetycznego wykładnika treści tejże księgi o charakterze kultowym.

Zmiany, które pojawiają się na karcie tytułowej, wynikają ze zmiany stopnia kapłańskiego autora redakcji.

*Бл[агосло]вением и исправле-
нием преподобнейшаго з[ос-
по]д[и]на и отца кир Пет-
ра Могилы вел[икого] архи-
мандрита сея ст. Лавры Пе-
черския К[иевския]. В сейже
второе изданный лета Бы-
т[ия] мира 7137, смотрения
же Х[ристо]ва 1629*

*Бл[агосло]вением и исправле-
нием прецсвятеннаго Г[ос-
по]д[и]на и отца кир Петра
Могилы милостию божией,
архиепископа, митрополта
Киевскаго, Галицкаго и всея
России, Ексарха святейшаго
Фрону Константинопольскаго,
архимандрита Печерскаго.
В сейже третее изданный ле-
та Быт[ия] мира 7147, мот-
рениа же Х[ристо]ва 1639*

³ Ortografia uproszczona.

W 1639 roku Piotr Mohyła nie jest już archimandrytą lecz arcybiskupem, metropolitą kijowskim, halickim oraz całej Rosji oraz egzarchą tronu konstantynopolitańskiego. Podobne różnice obrazują również końcowe kolony edycji z 1629, jak też 1639 roku.

4. *Leiturgiarion, Liturgia, Liturgie*

Tytulatura poszczególnych edycji ksiąg liturgicznych odnoszących do cyklu dobowego nabożeństw Kościoła prawosławnego na przestrzeni wieków bywała różna. Wynikało to zarówno z kręgu kulturowego danego Kościoła prawosławnego, jak też z samej tożsamości narodowej i kulturowej lokalnego prawosławia. W ten sposób powstała swoista mozaika w omawianej sferze wydawniczej. Ośrodek moskiewski swoje edycje tytułuje konsekwentnie: СЛУЖЕБНИК. Pozostałe stosują różne warianty, odmiany, słowa: ΛΕΙΤΥΡΓΙΑΡ. Tworzą więc nazwy, będące jednocześnie tytułami: ΛΕΙΤΥΡΓΙΑΡΙΟΝ (Kijów, Lwów), *Лумырзуа* lub *Лумырзуе* (Wenecja, Gorażde), *Liturgikon* (Wilno). Obecnie tradycję tę kontynuuje jedynie Kościół prawosławny w Rumunii, który swoje księgi, tytułuje *Liturghierul* (Iași). Ciekawostką natomiast jest, iż moskiewskie edycje księgi *Тупиконъ* zarówno te z XVII wieku, oraz XXI, a także *Prolog z miesiąca lutego, poświęcony postaci metropolity Cypriana, świętego Kościoła prawosławnego* posługują się terminem: ЛИТУРГИАРИЙ [Пупаева 2001, 70; *Словарь...* 1847, 257].

5. Echa tradycji wydawniczych *Leiturgiarionów* dziś

Współczesna tradycja wydawnicza w zasadzie nie używa określenia „*Leiturgiarion*” w tytulaturze ksiąg liturgicznych. Wyjątkiem tu jest jedynie Kościół prawosławny w Rumunii [*Liturghierul Pastoral* 2004]. Polskie wydania tychże ksiąg natomiast jawią się tu bardzo ciekawie. Kościół prawosławny w Polsce nie dokonał edycji *Leiturgiarionu* (według wzorca Piotra Mohyły) ani też *Służebnika* (według współczesnych wzorców bułgarskich, moskiewskich, serbskich). Fakt ten na pewno jest ciekawy zarówno dla samych prawosławnych, jak też ogółu polskiego rynku wydawniczego i reprezentowanych przezeń tradycji. Mamy natomiast do czynienia z oddzielnymi edycjami poszczególnych tekstów nabożeństw w konkretnych językach (cerkiewnosłowiańskim oraz polskim). Edycją o charakterze zbiorczym jest na pewno *Archieratikon*, wydany w Warszawie w 1944 i 2011 roku.

Wspomnieć należy również o kompilacyjnej edycji tekstów Liturgii (Mszy) świętych Jana Chryzostoma i Bazylego Wielkiego wydanej również w Warszawie między innymi w 1942 roku. Tekst obu nabożeństw został połączony w jeden, z paralelnymi rubrykami właściwymi każdemu z nich. Można je uznać za wydanie nawiązujące do edycji wenecko-gorażdansko-mohylańskich ze względu na formułę i treść wydanej księgi. Wszystkie pozostałe edycje tekstów Liturgii prawosławnej (Mszy) mają charakter monotematyczny. Są edycjami tylko jednego, ściśle określonego formularza tegoż nabożeństwa [*Божественная... Иоанна... 1926; Божественная... Василия... 1926; Божественная... Григория... 1926; Последование... 1926; Божественная... 2001; Божественная... 2004; Wieczernia... 2006; Voska... 2001; Voska... 2006*].

To formuła wydanej księgi jest dziś przyczyną dyskusji związanej z rozumieniem terminologii księgoznawczej związanej z drukarstwem prawosławnym. Terminy takie, jak: leiturgiarion, liturgikon, liturgiariusz czy też służebnik są używane dziś synonimicznie, choć nie do końca nimi są. Należy zgodzić się tu w pełni z uwagami Olgierda Narbutta [Narbutt 1979, 60–61] oraz autorem publikacji *Историческое обозрение Богослужбных Книг Греко-Российской Церкви* [*Историческое... 1857, 30–34*], którzy ów fakt czynią oczywistym.

Dyskusji z zakresu księgoznawstwa, związanego z prawosławnym edytorstwem, towarzyszy również próba implantacji do kultury słowa języka polskiego terminu *Liturgiariusz*, jako odpowiednika cerkiewnosłowiańskiego ЛИТУРГИАРИЙ czy też LEITURGIARION. Wydaje się ona być udaną. Próbę tę podejmują m.in. ks. Aleksy Znosko w *Małym słowniku wyrazów starocerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej* [Znosko 1983, 164] i *Słowniku cerkiewnosłowiańsko-polskim* [Znosko 1996, 156] oraz Antoni Markunas i Tamara Uczitiel w *Terminologii kościelnej. Małym słowniku opisowym polsko-ukraińskim i ukraińsko-polskim* [Markunas, Uczitiel 1995, 48, 131]. Propozycja ta wydaje się być jak najbardziej właściwą, zarówno ze względu na geografie tegoż terminu, jak też cechy specyficzne ograniczające, relacje tematyczne oraz brak lingwistyczno-fonetycznej homonimii, polisemii oraz synonimii.

Literatura

- Markunas A., Uczitiel T., 1995, *Terminologia kościelna. Mały słownik opisowy polsko-ukraiński i ukraińsko-polski*, Poznań.
- Narbutt O., 1979, *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treści*, Warszawa.

- Płoński R. A., 2012, *Ewangelia w służbie liturgicznej (Przygoda liturgiczna tekstu Ewangelii świętego Jana 20, 6–7) / The Gospel in liturgical service (The liturgical adventure text of Gospel John 20, 6–7)*, „Lacopisy Akademii Su-praskiej: Język naszej modlitwy – dawniej i dziś”, vol. 3, s. 27–47.
- Poniatowski Z., 1962, *Wstęp do religioznawstwa*, Warszawa.
- Słownik Słowiańsko-Polski, zawierający w sobie mniej teraz zrozumiałe, w księgach cerkiewnych i do nabożeństwa służących znajdujące się słowa, dla użytku duchowieństwa, wyznawców obrządku grecko-katolickiego, i miłośników starożytnego języka słowiańskiego*, 1830, Lwów.
- Wach J., 1961, *Socjologia religii*, Warszawa.
- Znosko A. ks., 1983, *Mały słownik wyrazów starocerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej*, Warszawa.
- Znosko A. ks., 1996, *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, Białystok.
- Историческое обозрение Богослужбных Книг Греко-Российской Церкви*, 1857, Киев.
- Петровский А. В., 1901, *Богослужбные Книги*, „Православная Богословская Энциклопедия или Богословский Энциклопедический Словарь, содержащий в себе необходимые для каждого сведения по всем важнейшим предметам богословского знания в алфавитном порядке”, издание под ред. профессора А. П. Лопухина, Петроград, том 2, s. 825–843.
- Пурасва N., 2001, *Словник церковно-обрядової термінології*, Львів.
- Словарь Церковно-Славянского и Русского Языка составленный Вторым Отделением Императорской Академии Наук*, 1847, Санкт-Петербург, том II.

Źródła

- Archijeratikon*, 2011, Warszawa.
- Boska Liturgia Świętego Ojca naszego Jana Chryzostoma*, 2001, Warszawa.
- Boska Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów*, 2006, Warszawa.
- Liturghierul Pastoral*, 2004, Iași.
- Wieczernia, Jutrznia, Prokimenony, Alleluja, Rozesłania, Kalendarz Liturgiczny*, 2006, Warszawa.
- Божественная Литургия иже во Святых Отца нашего Василия Великого*, 1926, Варшава.
- Божественная Литургия иже во Святых Отца нашего Иоанна Златоустого*, 1926, Варшава.
- Божественная Литургия иже во Святых Отца нашего Иоанна Златоустого*, 2001, Варшава.
- Божественная Литургия Преждеосвященных Даров Святого Григория Двоеслова*, 1926, Варшава.

Божественная Литургия Святаго славнаго апостола Иакова, Брата Божия и перваго иерарха иерусалимскаго, 2004, Bielsk Podlaski.

ЛЕИТУРГИАРІОН си ест Служебник, от Литургий ст. Василиа, Иоанна Зла[а]т[о]уста[го], и Преждесвященных, и Служений Иеревских и Диаконских Повседневных Нощных же и Дневных в себе содержимых, реченный, Бл[агосло]вением и исправлением преподобнейшаго г[оспо]д[и]на и отца кир Петра Могилы вел[икого] архимандрита сея ст. Лавры Печерския К[иевския]. В сейже второе изданный лета Быт[ия] мира 7137, смотрения же Х[ристо]ва 1629.

ЛЕИТУРГИАРІОН си ест Служебник, от Литургий ст. Василиа, Иоанна Зла[а]т[о]уста[го], и Преждесвященных, и Служений Иеревских и Диаконских Повседневных Нощных же и Дневных в себе содержимых, реченный, Бл[агосло]вением и исправлением прецсвященнаго Г[оспо]д[и]на и отца кир Петра Могилы милостию божией, архиепископа, митрополта Киевскаго, Галицкаго и всея России, Ексарха святейшаго Фрону Константинопольскаго, архимандрита Печерскаго. В сейже третее изданный лета Быт[ия] мира 7147, смотрения же Х[ристо]ва 1639.

Литургии иже во святыхъ отецъ нашихъ Иоанна Златоустаго и Василиа Великаго, 1942, Варшава [Синодальная Типография] По благословению Блаженнейшаго Дионисия Митрополита, Варшавскаго.

Последование Вечерни и Утрени, 1926, Варшава.

Типиконъ (Уставъ церковный), 1695, Москва.

Типиконъ, сиречь уставъ, 1896, Москва.

Типиконъ, сиестъ уставъ, 2002, Москва.

Чинovníк архиерейскаго священнослужения, 1982, Москва.

Чинovníк архиерейскаго священнослужения, 1944, Варшава.

PETER MOHYŁA'S LEITURGIARION FROM 1629 AND 1639. COMPARATIVE STUDY

SUMMARY

The present publishing tradition in principle does not use the qualification the *Leiturgiarion* in tytular of liturgical books. Only Orthodox Church in Romania is except here. Polish editions of this books however appear here very curiously. The Orthodox Church in Poland did not continating tradition editing the *Leiturgiarion* (according to Peter Mohyla's *Leiturgiarion*) and also the *Sluzhebник* (according to present of Bulgarian, Russian, Serbian contemporary editions). Fact this is interesting surely both for alone orthodox, as also the totality of Polish publishing market and the represented by him traditions. We have however to deal with separate editions of individual texts of services in concrete languages (church-slavonic, polish). *Archieratikon* is edition about summary character surely, edited in Warsaw

in 1944 year. It was only edition compilation – parallel edition of texts of Liturgy (the Mass) by St. John the Chryzostom and St. Basil the Great, as one text with parallel proper columns every form of service, edited at Warsaw in 1924 year we can with regard recognise for linking to edition extradition vanetian – gorazdan – mohylian with regard on formula of given book. All edited text of orthodox Liturgy (the Mass) have the monothematic character. They are editions of only one, closely definite form of this service.

Roman Andrzej Płoński e-mail: romanoss@windowslive.com